

مهارت های شفاهی زبان

آموزش زبان کاربردی

با استفاده از

آثار ادبی فارسی

پژوهش و گردآوری: کاووشیخ الاسلامی

مهارت‌های شفاهی زبان

(آموزش زبان کاربردی با استفاده از آثار ادبی فارسی)

گلاویز شیخ‌الاسلامی

انتشارات اریش

۱۳۹۷

سرشناسه: شیخ الاسلامی، گلاویز، ۱۳۳۶ -
عنوان و نام پدیدآور: مهارت‌های شفاهی زبان: (آموزش زبان کاربردی با استفاده از
آثار ادبی فارسی) مؤلف: گلاویز شیخ‌الاسلامی
مشخصات نشر: تهران: اریش، ۱۳۹۷
مشخصات ظاهری: ۳۵۶ ص: جدول، نمودار
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۰۳۵۷-۱
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
عنوان دیگر: آموزش زبان کاربردی با استفاده از آثار زبان فارسی
موضوع: ارتباط گفتاری
Language arts
موضوع: مهارت‌های زبانی
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ ۹م۹/ش ۲۹۵/
رده‌بندی دیوبی: ۳۰۲/۲۲۴۲
شماره کتابشناسی ملی: ۵۲۷۰۳۲۹

مهارت‌های شفاهی زبان
(آموزش زبان کاربردی با استفاده از آثار ادبی فارسی)
مؤلف: گلاویز شیخ‌الاسلامی
طرح جلد: مریم شعبان
صفحه‌آرا: امید مقدس
چاپ: اول - ۱۳۹۷
تیراژ: ۵۰۰
چاپ و صحافی: قشقایی
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۰۳۵۷-۱
بها: ۴۰ هزار تومان

تهران - انتشارات اریش
شماره تماس: ۰۲۱ - ۶۶۹۰۳۸۱۳
info@arishpub.ir
www.arishpub.ir
کلیه حقوق این اثر، برای مؤلف محفوظ است

تقدیم به:

فرمانروای ملک سخن، شیخ اجل،

«سعدی شیرازی»

که قرن‌ها آموزه‌های حضرتش دربارهٔ زبان کاربردی آویزهٔ گوش ایرانیان بوده است:

اگرچه پیش خردمند خاموشی ادب است
به وقت مصلحت آن به که در سخن کوشی
دو چیز طیرهٔ عقل است: دم فرو بستن،
به وقت گفتن و گفتن به وقت خاموشی

نیز:

بزرگ‌مرتبان زندگیم:

پدر و مادر عزیزم

که یادشان جاودانه باد!

فهرست مطالب

مقدمه	۱۵
بخش نخست: دربارهٔ مهارت‌های شفاهی زبان (زبان کاربردی)	۲۳
فصل اول: مهارت‌های شفاهی زبان	۲۸
۱. مهارت صحبت کردن	۲۸
۱.۱. اهمیت سخن و سخنوری	۲۸
۱.۲. آرای برخی از نظریه‌پردازان و پژوهشگران غیر ایرانی دربارهٔ صحبت کردن	۳۰
۱.۲.۱. بای‌گیت	۳۱
۱.۲.۲. هربرت اچ کلارک	۳۹
۱.۲.۳. اون هارجی و دیگران	۴۳
۱.۲.۴. گرایس	۵۲
۱.۲.۵. لیچ	۵۷
۱.۲.۶. براون و لوینسون	۵۸
۱.۳. آرای نظریه‌پردازان ایرانی	۶۰
۱.۳.۱. زندی	۶۰
۱.۳.۲. ضیاء حسینی	۶۴
۲. مهارت گوش‌دادن	۶۵
۱. اهمیت گوش‌دادن به‌مثابه یک مهارت	۶۸
۲. آرای برخی از نظریه‌پردازان و پژوهشگران غیر ایرانی دربارهٔ گوش‌دادن	۷۲
۱.۲.۲. تونی لینچ	۷۲
۲.۲.۲. اون هارجی و دیگران	۷۴

- ۲.۲.۳. لاری آلن نادیک..... ۷۷
- ۲.۳. آرای نظریه پردازان ایرانی ۸۳
- ۲.۳.۱. زندگی ۸۳
- ۲.۳.۲. ضیاء حسینی ۸۴
- فصل دوم: اصول و مؤلفه‌های مهارت‌های شفاهی زبان، حاصل ترکیب و تلفیق**
- آرای نظریه پردازان غیر ایرانی و پژوهشگران ایرانی ۸۶**
۱. فرآیندهای پیش‌نیاز مهارت‌های شفاهی (تمدن) ۸۷
- ۱.۱. تفکر ۸۷
- ۱.۲. مشارکت ۸۷
- ۱.۳. دانش ۸۷
- ۱.۴. نکته‌سنجی و دقت ۸۸
۲. اصول و مؤلفه‌های مهارت صحبت کردن ۹۰
- ۲.۱. اصل کمیت ۹۰
- ۲.۲. اصل کیفیت ۹۰
- ۲.۲.۱. کیفیت محتوا ۹۱
- ۲.۲.۱.۱. کیفیت ۹۱
- ۲.۲.۲. ربط ۹۱
- ۲.۲.۳. ادب ۹۱
- ۲.۲.۲. کیفیت بیان (روش) ۹۲
۳. اصول و مؤلفه‌های مهارت گوش دادن ۹۵
- ۳.۱. مراحل گوش دادن ۹۶
- ۳.۱.۱. درک ۹۶
- ۳.۱.۲. پردازش ۹۶
- ۳.۱.۳. کاربرد ۹۶
- ۳.۲. انواع گوش دادن ۹۶
- ۳.۲.۱. گوش دادن فعال ۹۶

- ۹۶..... ۳. ۲. ۱. ۱. گوش دادن غیر رقابتی
- ۹۷..... ۳. ۲. ۱. ۲. گوش دادن رقابتی
- ۹۸..... ۳. ۲. ۲. گوش دادن انفعالی یا منفعلانه
- ۹۸..... ۳. ۲. ۲. ۱. ارادی
- ۹۹..... ۳. ۲. ۲. ۲. غیر ارادی
- ۹۹..... ۳. ۳. موانع گوش دادن
- ۹۹..... ۳. ۳. ۱. موانع گوش دادن از طرف گوینده
- ۱۰۰..... ۳. ۳. ۲. موانع گوش دادن از طرف شنونده
- ۱۰۱..... ۳. ۴. سطوح ارتباط
- ۱۰۱..... ۳. ۴. ۱. قالبها(کلیشه‌ها)
- ۱۰۱..... ۳. ۴. ۲. حقایق
- ۱۰۲..... ۳. ۴. ۳. افکار و باورها
- ۱۰۲..... ۳. ۴. ۴. احساسات و عواطف

بخش دوم: شواهدی از آثار ادبی فارسی دربارهٔ مهارت های شفاهی زبان و

مؤلفه‌های آنها ۱۰۵

فصل اول: بازتاب فرآیندهای پیش نیاز مهارت های شفاهی زبان (تمدن) در آثار

ادبی فارسی ۱۰۸

۱. تفکر ۱۰۸

۲. مشارکت ۱۱۷

۳. دانش ۱۳۳

۴. نکته‌سنجی و دقت ۱۴۲

فصل دوم: جلوه‌های مهارت صحبت کردن در آثار ادبی فارسی ۱۴۷

اصول کلی صحبت کردن ۱۴۷

۱. کمیّت ۱۴۷

۱. ۱. کم‌گویی و پرهیز از پرگویی ۱۴۷

۱. ۲. اندازه‌گویی ۱۵۳

۱. ۳. ۱. پرگویی و گزافه‌گویی و تکرار سخن ۱۵۴
۲. کیفیت ۱۵۸
۱. ۲. کیفیت محتوا ۱۵۸
۱. ۱. ۱. اصل کیفیت ۱۵۸
۲. ۱. ۱. ۱. ارزش و تأثیر سخن ۱۵۹
۲. ۱. ۱. ۲. راست‌گویی و پرهیز از دروغ‌گویی ۱۷۶
۲. ۱. ۱. ۳. یاوه‌گویی و پرهیز از آن ۱۸۷
۲. ۱. ۱. ۴. لاف زدن و پرهیز از آن ۱۸۹
۲. ۱. ۱. ۵. چاپلوسی و چرب‌زبانی و دورویی، مؤلفه‌هایی با وجهه منفی ... ۱۹۰
۲. ۱. ۱. ۶. عیب‌جویی و غیبت و بهتان ۱۹۴
۲. ۱. ۱. ۷. سخن‌چینی و نکوهش آن ۱۹۷
۲. ۱. ۱. ۸. اندرزگویی ۱۹۹
۲. ۱. ۲. اصل ربط ۱۹۹
۲. ۱. ۲. آماده‌سازی و براعت استهلال ۱۹۹
۲. ۱. ۲. سخن به‌جا و نابه‌جا ۲۰۰
۲. ۱. ۲. رعایت تناسب و اقتضا در سخن گفتن ۲۰۹
۲. ۱. ۲. خاتمه دادن؛ حسن ختام ۲۱۶
۲. ۱. ۳. اصل ادب ۲۱۷
۲. ۱. ۳. نگاهداشت زبان و برگشت‌ناپذیری کلام ۲۱۷
۲. ۱. ۳. ۲. نرم‌گویی و نزاکت و درشت‌گویی و خشونت در کلام ... ۲۲۴
۲. ۱. ۳. ۳. علاقه به درک شدن و آزادی عمل در گفتار ۲۳۴
۲. ۱. ۳. ۴. عیب‌جویی و نکوگویی ۲۳۹
۲. ۱. ۳. ۵. تواضع و تکبر و خودستایی ۲۴۰
۲. ۱. ۳. ۶. رازداری و رازگویی ۲۴۱
۲. ۱. ۳. ۷. سخن درگوشی (بچ‌بچ کردن) در جمع ۲۴۸

۲۴۸	۲. ۱. ۳. ۸. انتقاد کردن
۲۴۸	۲. ۲. کیفیت بیان
۲۴۹	۲. ۲. ۱. فصاحت و زبان آوری و فن بیان
۲۵۲	۲. ۲. ۲. سنجیده‌گویی و پرورده‌گویی و وجود نظم و انسجام در کلام
۲۵۶	۲. ۲. ۳. صراحت و کنایت (پوشیده سخن گفتن)
۲۵۸	۲. ۲. ۴. خاموشی
۲۶۶	۲. ۲. ۵. ایجاز و اطناب
۲۶۹	۲. ۲. ۶. حاضر جوابی
۲۷۰	۲. ۲. ۷. سوگند خوردن
۲۷۲	۲. ۲. ۸. گله کردن
۲۷۴	۲. ۲. ۹. بیان مبالغه‌آمیز
۲۷۴	۲. ۲. ۱۰. نوآوری در سخن گفتن
۲۷۴	۲. ۲. ۱۱. پیغام‌رسانی
۲۷۹	فصل سوم: جلوه‌های مهارت گوش‌دادن در آثار ادبی فارسی
۲۷۹	۱. مراحل گوش‌دادن
۲۸۴	۲. انواع گوش‌دادن
۲۸۴	۲. ۱. گوش‌دادن فعال
۲۸۴	۲. ۱. ۱. گوش‌دادن غیر رقابتی
۲۹۴	۲. ۱. ۲. گوش‌دادن رقابتی
۲۹۷	۲. ۲. گوش‌دادن انفعالی یا منفعلانه
۲۹۷	۲. ۲. ۱. ارادی
۲۹۹	۲. ۲. ۲. غیر ارادی
۲۹۹	۳. موانع گوش‌دادن
۲۹۹	۳. ۱. موانع گوش‌دادن از طرف گوینده
۳۰۰	۳. ۲. موانع گوش‌دادن از طرف شنونده
۳۱۱	۴. سطوح ارتباط

۳۱۵.....	۴. ۱. قالب‌ها و کلیشه‌ها
۳۱۲.....	۴. ۲. حقایق
۳۱۲.....	۴. ۳. افکار و باورها
۳۱۲.....	۴. ۴. احساسات و عواطف
۳۱۴.....	گفتار پایانی
۳۱۵.....	ضمیمه: تاریخ ادبیات
۳۴۴.....	فهرست منابع و مآخذ

فهرست جدول‌ها و نمودارها

- جدول شماره ۱: اصول مشارکتی گرایس و مفاهیم مربوط به آنها ۵۶
- جدول شماره ۲: اصل ادب لیچ به‌عنوان مکمل اصول چهارگانه گرایس ۵۸
- جدول شماره ۳: فرضیه ادب براون و لوینسون بر مبنای وجهه یا صورتک و مؤلفه‌های مربوط به آن ۵۹
- نمودار شماره ۱: فرآیندهای پیش‌نیاز مهارت‌های شفاهی زبان (تمدن) ۸۹
- نمودار شماره ۲: اصول صحبت‌کردن و مؤلفه‌های آنها ۹۴
- نمودار شماره ۳: عوامل مؤثر بر گوش دادن و مؤلفه‌های آنها ۱۰۳

مقدمه

گفتار آغازین

زبان برجسته‌ترین وجه تمایز انسان و حیوان است که به بشر این امکان را داده تا به کمک همین وسیله به ظاهر ساده، اما به غایت پیچیده و گسترده، گسترده‌ترین و پیچیده‌ترین روابط انسانی را در هر زمان و در هر کران رقم بزند؛ گذشته را به حال و حال را به آینده پیوند زند و فاصله‌های مکانی را از میان بردارد. به علاوه زبان، این ابزار ارتباط و انتقال پیام، مایه بقای ملت‌هاست و یک ملت تا زمانی زنده است که به زبان خاص خود سخن گوید. وقتی زبانی می‌میرد، اهل آن زبان نیز دیگر وجود ندارند؛ زیرا که جزیی از یک قوم یا ملت دیگر شده‌اند و تاریخ بشریت مرگ بسیاری ملت‌ها را به واسطه مرگ زبانشان به چشم دیده است. از طرف دیگر زبان در هر زمان می‌تواند موجب آزادی و رهایی ملتی از چنگال بیگانه باشد؛ خصوصاً اگر آن ملت، در راه کسب توانش زبانی و ارتباطی خود گام بردارد و مهارت‌های چهارگانه زبانی گوش‌دادن، صحبت‌کردن، خواندن و نوشتن را با تسلط به کار گیرد.

زبان فارسی یکی از زبانهایی است که از دوران گذشته تاکنون، فخیم و استوار مانده است. واقعاً راز ماندگاری این زبان چیست که توانسته است از پس قرون و اعصار، بعد از عربی دومین زبان نیرومند جهان اسلام باشد!

«زبان فارسی نه واقعیتی قومی است، نه جغرافیایی؛ بلکه واقعیتی است فرهنگی و تاریخی و این بدان معنی است که همه اقوام ایرانی از رهگذر این زبان در فضای یک فرهنگ یگانه و به پشتوانه تاریخ و سرنوشتی یگانه به یکدیگر می‌رسند و ملتی یگانه را پدید می‌آورند. این یگانگی فرهنگی و تاریخی که در آئینه زبان فارسی متجلی است تا به حدی است که هیچ معلوم نیست سهم هر یک از اقوام ایرانی در «پی افکندن» آن چه حد است. نیز معلوم نیست پدیدآوردگان این تاریخ و فرهنگ هر یک اصالتاً از کدامیک از اقوام ایرانی برخاسته‌اند؟ آیا ترک بوده‌اند که در شیراز می‌زیسته‌اند یا فارس که در

کردستان و یا کرد که در خراسان؟ همین سرشت فرهنگی-تاریخی زبان فارسی سبب شده است که این زبان هیچ‌گاه حدّ و مرز جغرافیایی مشخصی نداشته باشد، بلکه همواره چون حجمی عظیم از آب شکل بستری را به خود بگیرد که در آن جاری بوده است. از این لحاظ زبان فارسی تا حدودی به زبانهایی نظیر سنسکریت، لاتین یا عربی مانند است که هر کدام، فارغ از هر حدّ و مرز قومی - جغرافیایی، به فرهنگ و تاریخ یگانه‌ای تعلق داشته‌اند» (حق‌شناس، ۱۳۸۲: ۱۸۷).

هدف کلی این بررسی، دستیابی به دیدگاهی روشن درباره‌ی جایگاه و اهمیت مهارت‌های شفاهی زبان در آثار ادبی فارسی است و در نتیجه دستیابی به چارچوب منسجمی از مؤلفه‌های مهارت‌های شفاهی از طریق تلفیق آرای پدیدآورندگان آثار ادبی با نظریات محققان غیر ایرانی، مدّ نظر است.

اهداف جزئی نیز، نمایاندن میزان توجه هریک از بزرگان آثار ادبی شعر و نثر فارسی به زبان کاربردی و نحوه‌ی تعامل افراد با یکدیگر است.

اگر بزرگان ادب ایران، در هر دوره‌ای نسبت به حفظ و گسترش زبان فارسی در خود تعهدی نمی‌دیدند، وضع این زبان امروز چگونه بود؟ شاید زبان فارسی در حاشیه بود و جای آن را عربی، مغولی و یا ترکی گرفته بود و ما از میراث ادبی و فرهنگی گرانبهایی که در جهان با آن شناخته شده‌ایم، محروم بودیم.

ضرورت این پژوهش عمدتاً مبتنی بر تجارب سی‌سال تدریس زبان و ادبیات فارسی نگارنده در دبیرستان و پیش‌دانشگاهی و نیز یافته‌هایی درباره‌ی استفاده‌ی نامطلوب و غیر مسئولانه از زبان فارسی در سطح جامعه است که هم به‌طور وسیع در رسانه‌های گروهی بازتاب دارد و هم در بسیاری از آثار چاپی غیرادبی دیده می‌شود. به‌جز این موارد، نفوذ گسترده و پرسرعت ارتباطات الکترونیکی، که کاربران آنها، خود را فارغ از پای‌بندی به هرگونه اصولی در «بیان» و «نوشتن» می‌دانند، هر ذهن حساسی را به‌روشنی در برابر این هشدار قرار می‌دهد که زبان فارسی اگر حفاظت نشود، با خطری جدّی روبه‌رو خواهد بود. این خطر نه در عرصه‌ی ادبیات، که در حوزه‌ی مهارت‌های زبانی مطرح است؛ چرا که ادبیات گستره‌ای تخصصی است، اما مهارت‌های زبانی، میدان حضور عموم مردم است و هر آسیبی، از این جبهه به زبان وارد می‌شود. امید که با انجام چنین تحقیقاتی بتوان زبان فارسی را از گزند هرج و مرج ناشی از کاربردهای ناپسند آن دور نگاه داشت.

از دیرباز نظام آموزشی، بر این شیوه بوده است که زبان و ادبیات فارسی را یکی بدانند و از مجموعهٔ دروسی همچون متون کهن فارسی، دانش‌های ادبی، دستور زبان، تاریخ ادبیات، املا و انشا، تحت عنوان کلی «ادبیات» برای آموزش زبان فارسی استفاده کند. تکیه بر این شیوهٔ آموزش در مقاطع مختلف تحصیلی، زبان‌آموزان را از آشنایی علمی و واقعی با زبان فارسی و آموختن مهارت‌های چهارگانهٔ آن یعنی گوش‌دادن، صحبت‌کردن، خواندن و نوشتن دور نگه داشته و باعث شده است که با این درس نیز، همچون درس‌های دیگر برخورد شود؛ به این معنی که در چارچوب کلاس و صرفاً به‌خاطر گرفتن نمره، دانش‌آموزان شعری را حفظ کنند، متنی را بدون درک معنی آن روخوانی کنند، املائی از متون دشوار ادبی بنویسند که بیشتر کلماتشان امروزه به‌کار نمی‌رود، یا انشایی قالبی با موضوع‌های تکراری رونویسی کنند و نام چند شاعر و نویسندهٔ معروف و آثارشان را بدون تحلیلی از زندگی و سبک کارشان، به نام تاریخ ادبیات به‌خاطر بسپارند.

اگرچه همواره در قالب درس ادبیات به آموزش بعضی مهارت‌های زبانی پرداخته شده است، هیچ‌گاه این کار به‌صورت جدی و به‌عنوان ضرورت زندگی و لازمهٔ ارتباطات اجتماعی مطرح نبوده است. امروز هم علی‌رغم تغییراتی که در کتاب‌های درسی داده شده و در مقطع متوسطه دو یا سه ساعت به درسی به نام زبان فارسی (شامل: زبان‌شناسی، نگارش، دستور زبان و املا) اختصاص یافته است، به‌خاطر عدم برنامه‌ریزی درست و نیز نبود نیازسنجی علمی باز هم جایی برای آموزش مهارت‌های زبانی، به‌ویژه مهارت‌های شفاهی (گوش‌دادن و صحبت‌کردن) - بر وجهی که زبان‌آموز را مجهز به دو توانش زبانی و ارتباطی، راهی جامعه کند- وجود ندارد.

برای رویارویی با معضل عدم توجه به اهمیت کسب مهارت‌های زبانی به‌ویژه مهارت‌های شفاهی، راه‌های زیادی وجود دارد، از جمله: استفاده از جدیدترین شیوه‌های آموزش زبان با تکیه بر زبان‌شناسی تربیتی یا زبان‌شناسی اجتماعی، واژه‌سازی و تدوین فرهنگ لغت و اصطلاحات جدید، بازنگری در قواعد دستوری یا تغییراتی در رسم‌الخط. یکی از راه‌هایی هم که در این ارتباط در چند سال اخیر به آن توجه شده است، ایجاد رشتهٔ «آموزش زبان فارسی» در مقطع کارشناسی ارشد است.

در مطالعهٔ حاضر، نظر بر این است که در کنار منابع و آثار علمی مختلفی که دربارهٔ مهارت‌های شفاهی زبان در رشتهٔ «آموزش زبان فارسی» در کارشناسی ارشد تدریس

می‌شود، از همان سنت دیرینه آموزش ادبیات - در واقع آثار ادبی فارسی - برای آموزش مهارت‌های شفاهی استفاده شود؛ اما این بار با رویکردی علمی و به‌عنوان مکمل آثار علمی موجود؛ زیرا صحبت کردن و گوش دادن، به‌عنوان دو عامل عمده در تعیین نحوه روابط اجتماعی همواره مد نظر بوده است.

بزرگان ادب فارسی، همچون فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ، نظامی و... با بهره‌گیری از تعالیم اسلام و زبان شیرین فارسی و فرهنگ غنی ایرانی و قریحه ذاتی و خدادادی خود به سخن، جان بخشیده‌اند و در پرده حماسه، داستان، تمثیل و پند و اندرز به این مهارت‌های زبانی پرداخته‌اند و در تأثیر سخن ایشان همین بس که سه بیت مشهور سعدی: «بنی آدم اعضای یکدیگرند...» از ابتدای تأسیس سازمان ملل متحد، شعار آن سازمان و زینت‌بخش سردر آن شده است؛ و سال ۲۰۰۷ به نام مولوی نامبردار گشت و آثار آنان به بیشتر زبانهای زنده دنیا ترجمه شده است.

در زمینه مهارت‌های زبانی، به‌ویژه مهارت‌های شفاهی، منابعی که برگرفته از فرهنگ و ویژگی‌های اجتماعی ایران باشد، به اندازه کافی وجود ندارد؛ لذا با مراجعه به آثار ادبی فارسی، تلاش بر این است که اهمیت کسب مهارت‌های زبانی و توانش ارتباطی به گونه‌ای که در این آثار جلوه‌گر است و ریشه در فرهنگ و تاریخ این مرز و بوم دارد، برجسته شود؛ بلکه از این طریق بتوان به بنا نهادن پایه‌های نوجویی زبان فارسی کمک کرد؛ زیرا «اوج نوآوری راستین همان سنت‌گرایی است و اوج سنت‌گرایی راستین، همانا نوآوری» (حقوق‌شناس، ۱۳۸۳، به نقل از تی. اس. الیوت^۱ ۱۹۹۵). این سخن الیوت را می‌توان این‌گونه توضیح داد: «سنت به چیزی گفته می‌شود که دوره آن سپری شده است؛ ولی در عین حال ما فراموش می‌کنیم که خودمان نیز داخل یک سنت‌هایی زندگی می‌کنیم. امروزه حتی بعضی از شاعران معاصر، منشأ سنت‌ها و کلیشه‌هایی شده‌اند که هم‌ردیف شاعرانی مانند احمد شاملو، فروغ فرخزاد، و سهراب سپهری است. پس کلیشه یک نوع آکادمی است و سنت جزء کارهای هنری است. از بین رفتن سنت به معنی برقرار شدن بی‌سنتی نیست؛ ولی شاید مدتی باعث آشفتگی شود و مسیر تحول آن به این ترتیب است که وقتی سنتی از بین می‌رود، از آن چند نکته جا می‌افتد و دوباره سنت جدید شروع می‌شود» (معصومی همدانی: ۱۳۸۵).

لذا در این اثر «شناختی نو از ادبیاتی کهن» (ترابی: ۸۲) درباره اهمیت کسب مهارت‌های شفاهی زبان به دست می‌آید و از این رو امید است عناصری که همیشه پویایی و سرزندگی خاصی در ادبیات ما داشته‌اند، بتوانند به «آموزش زبان فارسی» یاری رسانند.

به فرموده فردوسی:

کهن گشته این نامه باستان نه گفتار و کردار آن راستان

پس در تدوین این اثر به سادگی «روابط میان فردی» بر مبنای مهارت‌های شفاهی زبان، مطالعه می‌شود. در این بررسی تلاش شده است که اصول و مؤلفه‌های مهارت‌های شفاهی به کمک آثار گرانبهای ادب فارسی تبیین شود. بنابراین در ارتباط با استفاده از آثار ادبی در این بررسی، توجه به چند نکته ضروری است:

۱. گزینش آثار ادبی، با احتمال این که بیشترین توجه را به مهارت‌های شفاهی زبان داشته‌اند، صورت گرفته است و از رودکی تا ملک‌الشعرای بهار و پروین اعتصامی را دربرمی‌گیرد؛ یعنی از قرن چهارم هجری تا قرن چهاردهم. این آثار، سی و دو مورد و از سی تن از مفاخر ادب فارسی است.

۲. برای یافتن مؤلفه‌های مهارت‌های شفاهی زبان، همه آثار منتخب به‌طور کامل مرور شده‌اند (برای مثال: نه جلد شاهنامه، سه جلد تاریخ بیهقی، دو جلد خمسۀ نظامی، پنج جلد سمک عیار، شش جلد کلیات صائب و ...).

۳. ابیات و عباراتی که از آثار ادبی منتخب، جهت بررسی جلوه‌های مهارت‌های شفاهی در آنها، برگزیده شده‌اند، مواردی هستند که صریح‌ترین مفاهیم مؤلفه‌های این مهارت‌ها را دربردارند؛ بنابراین ابیات و عباراتی که از دیدگاه عرفانی به این مهارت‌ها پرداخته‌اند (مثلاً در مثنوی معنوی)، همچون سخن شنیدن از اشیا و به‌طور کلی غیر انسان، مد نظر نبوده است. مانند این نمونه‌ها:

این درختانند همچون خاکیان	دست‌ها برکرده‌اند از خاکدان
سوی خلقان صد اشارت می‌کنند	و آن که گوش استش عبارت می‌کند
تیزگوشان، راز ایشان بشنوند	غافلان آواز ایشان نشنوند

۴. همچنین مواردی که مضمونی پیچیده و دشوار دارند و نیازمند تفسیراند (نمونه‌هایی از دیوان ناصر خسرو، خاقانی و صائب) در این کار نیامده است.

۵. با توجه به این که آثار ادبی معاصر (دوره نیمایی) مستلزم غور و بررسی جداگانه است و بیشتر رنگ اجتماعی و بعضاً سیاسی دارند، در این پژوهش به آنها اشاره نشده است (نه شاعران نوپرداز؛ مانند نیما یوشیج، سهراب سپهری، فروغ فرخزاد، احمد رضا احمدی. نه شاعران سنت‌گرا؛ مثل مهدی حمیدی و امیری فیروزکوهی، و نه شاعرانی که به هر دو شیوه سنتی و نو شعر گفته‌اند؛ نظیر شهریار و ابتهاج).

۶. در این بررسی، مطالعه زبان‌شناختی ارتباطات و تعاملات میان فردی - صرفاً به لحاظ آموزشی - مد نظر بوده است و هیچ‌گونه بررسی روان‌شناختی یا جامعه‌شناختی از مؤلفه‌های مهارت‌های شفاهی به عمل نیامده است؛ اگرچه در آن از نظریه‌های روان‌شناسان و جامعه‌شناسان درباره صحبت کردن و گوش دادن استفاده شده است.

۷. در این اثر هیچ‌گونه نقد و بررسی لغوی، فنی و زیبایی‌شناختی از ابیات و عبارات منتخب صورت نگرفته است؛ نه به لحاظ علم بدیع و بیان و نه قافیه و عروض و نه شکل و قالب و موسیقی و ...

آنچه در این اثر گردآوری شده، قطره‌ای است از دریای بیکران ارتباطات انسانی در قالب مهارت‌های شفاهی زبان و نیز سوی ناچیزی از آسمان لایتناهی آثار ادبی فارسی. آنچه مسلم است ضعف‌ها و کاستی‌هایی در این بررسی وجود دارد و نگارنده در تهیه اثر حاضر هیچ ادعایی در این باره ندارد که یک نمونه شعر یا نثر دقیقاً دربردارنده مفهوم مؤلفه‌ای از اصول زبان کاربردی است و خاضعانه، امیدوار است که خوانندگان گرامی، بزرگوارانه، کاستی‌های آن را بر او ببخشایند و وی را از راهنمایی‌های داهیانۀ خود بی‌نصیب نگذارند.

فرصت را غنیمت می‌دانم و مراتب سپاس و قدردانی خود را به پیشگاه استاد ارجمند، جناب آقای دکتر بهمن زندی، تقدیم می‌نمایم. به‌ویژه که ایشان سهم به‌سزایی در تشویق این‌جانب برای گردآوری این اثر داشته‌اند. همچنین از همکار فاضل و اندیشمندم، جناب آقای علی صدفی‌زاده، بی‌نهایت سپاسگزارم که بر بنده منت نهادند و بازبینی بخش دوم کتاب (شواهدی از آثار ادبی فارسی درباره مهارت‌های شفاهی زبان و مؤلفه‌های آنها) را برعهده گرفتند. نیز از برادران بزرگوارم، جناب آقای صلاح‌الدین

شیخ‌الاسلامی و جناب آقای بهروز شیخ‌الاسلامی، به‌خاطر راهنمایی‌های دایمانه‌شان در تدوین این اثر و بازنگری آن، کمال تشکر را دارم.

درباره ساختار کتاب

در ساختاربندی این بررسی، کتاب «جامعه‌شناسی ادبیات» از پروفسور علی‌اکبر ترابی^۱ و مقاله «ریشه‌های گفتمان‌شناسی در ادب فارسی» از دکتر سیدمحمدتقی طیب پیش چشم بوده است. از این روی مطالب کتاب، پس از مقدمه، در سه بخش تدوین شده است:

بخش اول، بحثی درباره مهارت‌های شفاهی زبان (زبان کاربردی): در آغاز این بخش، توضیح مختصری درباره «مهارت‌های ارتباطی» و توصیف چند اصطلاح آمده است. سپس مطالب این بخش در دو فصل، گنجانده شده است:

فصل اول، تحت عنوان «مهارت‌های شفاهی زبان» به بیان دیدگاه‌های اندیشمندان ایرانی و غیر ایرانی درباره این مهارت‌ها اختصاص دارد. در این فصل ابتدا به مهارت صحبت کردن پرداخته شده و سپس مهارت گوش دادن بررسی شده است.

فصل دوم با عنوان «اصول و مؤلفه‌های مهارت‌های شفاهی زبان (صحبت کردن و گوش دادن)» حاصل ترکیب و تلفیق آرای نظریه‌پردازان غیر ایرانی (عمدتاً غربی) و پژوهشگران ایرانی است؛ لذا در این فصل، براساس چارچوب نظری جدید به‌دست آمده، اصول و مؤلفه‌های مهارت‌های شفاهی در سه مبحث تبیین شده است: «فرآیندهای پیش‌نیاز مهارت‌های شفاهی»، «مهارت صحبت کردن» و «مهارت گوش دادن». در پایان هر یک از این مباحث نیز، نمودار مربوط، ارائه شده است. ضمن این که در نمودارهای صحبت کردن و گوش دادن، به فرهنگ و آداب و رسوم ایرانی توجه شده است.

در بخش دوم، شواهدی از آثار ادبی فارسی، در راستای اصول مهارت‌های شفاهی زبان، یعنی صحبت کردن و گوش دادن و مؤلفه‌های آنها، ذکر شده است. این بخش سه

۱. پروفسور علی‌اکبر ترابی (زاده ۱۳۰۵ - درگذشت ۳۰ تیر ۱۳۹۵) استاد جامعه‌شناسی و نویسنده ایرانی بود. ترابی دانش‌آموخته دانشگاه سوربن فرانسه در رشته فلسفه و جامعه‌شناسی بود که تا درجه علمی استادی در دانشگاه تبریز به آموزش جامعه‌شناسی مشغول بود و در حوزه‌های گوناگون جامعه‌شناسی از جمله در حوزه‌های تخصصی جامعه‌شناسی ادبیات و هنر آثار گران‌بهای، پدید آورد.

فصل است:

عنوان فصل اول، «بازتاب فرآیندهای پیش‌نیاز مهارت‌های شفاهی زبان (تمدن) در آثار ادبی فارسی» است. این فرآیندها چهار اصل هستند و به ترتیب اولویت عبارت‌اند از: تفکر، مشارکت، دانش، نکته‌سنجی و دقت که در این اثر با علامت اختصاری «تمدن» از آنها نام برده می‌شود. توضیح این که این واژه صرفاً یک علامت اختصاری است و در این جا بحث جامعه‌شناسی آن مد نظر نیست؛ اگرچه فرآیندهای پیش‌نیاز مهارت‌های شفاهی، برخاسته از «تمدن» با مفهوم جامعه‌شناسانه آن است.

فصل دوم، «جلوه‌های مهارت صحبت کردن در آثار ادبی فارسی» است و نمونه‌های شعر و نثری که در بردارنده مفاهیم مؤلفه‌های مهارت صحبت کردن است، در این فصل آمده.

در فصل سوم هم با نام «جلوه‌های مهارت گوش‌دادن در آثار ادبی فارسی»، نمونه‌هایی از آثار ادبی ذکر شده است که مفاهیم اصول و مؤلفه‌های گوش‌دادن را بیان می‌کنند.

در هر سه فصل ابتدا اصول هر کدام از فرایندها و مهارت‌ها با توضیح مختصری درباره آنها آورده شده است؛ سپس مؤلفه‌های آنها قید شده و زیر هر یک از مؤلفه‌ها، نمونه‌های ادبی، ذیل نام گوینده یا نویسنده آنها به‌عنوان شاهد آمده است. در این ارتباط ابتدا نمونه‌های شعر و سپس نمونه‌های نثر نوشته شده؛ در عین این که ترتیب زمان هم درباره پدیدآورندگان آنها رعایت شده است.

بخش سوم، ضمائم کتاب است در دو قسمت:

۱. شرح حال مختصری از هریک از پدیدآورندگان آثار ادبی به‌کاربرده شده در

پژوهش؛

۲. منابع و مأخذ.